

OŚRODEK DOKUMENTACJI
ZABYTEKÓW W WARSZAWIE

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTEKÓW
ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA

A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V W X Y Z

Nr

1. Obiekt

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYNCA

2. Czas powstania

1826, 1904

3. Miejscowość

J A S T R ZĘ B I E

4. Adres

Jastrzębie 10

46-112 Świerczów

nr działki: 20/2

ks. wiecz nr:

5. Przynależność administracyjna

województwo opolskie

powiat Namysłów

gmina Świerczów Namysłów

6. Poprzednie nazwy miejscowości

Nassadel, Kr. Namslau

7. Przynależność administracyjna do 31.12.1998 r

województwo opolskie

gmina Świerczów Namysłów

8. Właściciel i jego adres

Parafia rzymskokatolicka pw.

Wniebowzięcia NMP w Biestrzykowicach, ul. Główna 2

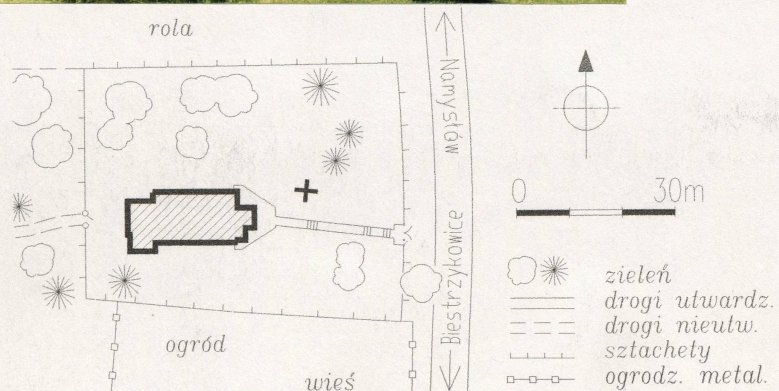
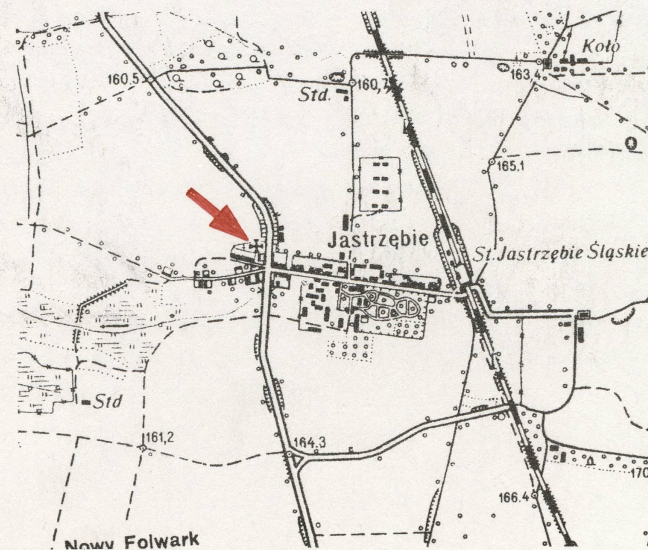
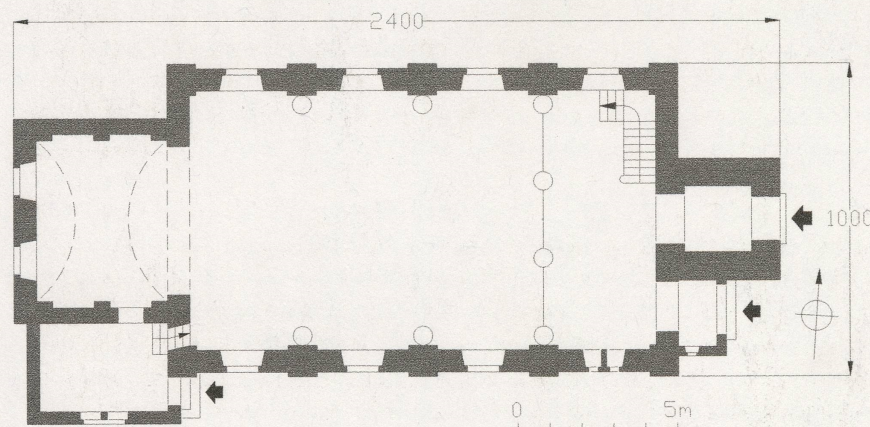
46-112 Świerczów

9. Użytkownik i jego adres

j.w.

10. Rejestr zabytków

nr: 1104/66 data 04.02.1966

Pierwotny kościół w Jastrzębiu wzmiankowany po raz pierwszy w 1353 r, usytuowany był w innym miejscu niż obecny – w pobliżu pałacu, którego właściciele byli jego kolatorami. Położenie pierwotnej świątyni ujawnia plan majątku z 1823 r, publikowany w pracy Degena, Bleyla, Werbicka i Fockego. Kościół ten wzniesiono w konstrukcji drewnianej, w okresie reformacji przejęty przez ewangelików, został rekatolicyzowany w 1654 r. W 1825 r zrujnowany kościół rozebrano. Nową świątynię wzniesiono w 1826 r, wyznaczając dla niej nową, obecną lokalizację. Pierwotny kościół drewniany został w 1904 r poddany znaczącej przebudowie; wzniesiono nowe murowane ściany a od wsch. dostawiono murowaną neogotycką wieżę którą zaprojektował mistrz budowlany z Wołczyna Seifert. W następnych latach prowadzono kolejne prace budowlane, m.in. w 1907 – remont dachu. Zakończenie prac nad nową formą kościoła nastąpiło w 1921 r. Okres prac budowlanych został upamiętniony napisem nad wejściem głównym: A · 1904/21 · D. Wszelkie prace budowlane przy kościele odbywały się pod patronatem rodu v. Heydebrandt u.d. Lasa, którego członkowie w latach 1792–1921 byli kolatorami kościoła (herb, daty i inskrypcja nad wewnętrznym wejściem do zakrystii). W roku 1930/31 przeprowadzono z finansową pomocą państwowych służb konserwatorskich renowację gotyckiego tryptyku, stanowiącego element wyposażenia kościoła. W czasach powojennych kościół pozostał filią parafii w Biestrzykowicach.

SYTUACJA. Kościół usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu, w mniejszej części wsi, po zach. stronie szosy, przy wylocie w kierunku Namysłowa. Niewielka czworoboczna posesja kościelna ogrodzona jest drewnianym płotem na betonowych słupkach, z 2-skrzydłową bramą wjazdową i furtką z prętów metalowych od wsch. i drewnianą furtką zach. Wejście główne poprzedza betonowy chodnik z terenowymi schodami, niwelującymi różnicę poziomów między bramą i drzwiami kościoła. Budynek obiega betonowy chodnik, wokół którego trawnik; ogrodzenie obsadzone starodrzewem. Na zach. od działki kościelnej rozciąga się zarośnięty teren starego nieużytkowanego cmentarza.

MATERIAŁ. KONSTRUKCJA. TECHNIKA.

Ściany. *Ściany zewnętrzne.* Pierwotne ściany konstrukcji drewnianej szkieletowej w 1904 r obmurowano obustronnie cegłą pełną i otynkowano. Pozostałością pierwotnej formy ścian jest ryglowy szczyt zakrystii z murowanym tynkowanym wypełnieniem ceglanym oraz belki oczepowe w nawie i prezbiterium. Detal architektoniczny w nawie i prezbiterium ograniczony do murowanych tynkowanych lizen i występującego cokołu; bogatszą formę prezentuje wieża, której elewacje, prócz narożnych ukośnych uskokowych, murowanych i tynkowanych skarp z obdaszkami, artykułują zróżnicowane w kondygnacjach gzymsy z cegły ceramicznej oraz ceglane zamknięcia otworów okiennych; nad wejściem głównym wyrabiana w tynku banderola z datą przebudowy a w narożniku kruchty bocznej ceramiczny akroterion.

Ściany wewnętrzne obmurowane, tynkowane; na murowanych i tynkowanych podporach, w postaci pilastrów z nałożonymi na nie kolumnami, spoczywają belki dźwigające konstrukcję stropu. Ściany kruchty od wewnątrz obite na całej wysokości współczesną boazerią z listew drewnianych.

Sklepienia i stropy. Prezbiterium przekryte pozornym drewnianym sklepieniem kolebkowym; jego powierzchnia rozczłonkowana kratownicą z płaskich listew, tworzących płytkie kasetonowe podziały; u nasady listwa o dekoracyjnie wycinanej dolnej krawędzi. Strop nawy o przekroju trapezowym, drewniany, belkowy z podsufitką z desek, wzmocniony systemem poprzecznych listew. Pozostałe stropy drewniane belkowe: w wieży nagie, w zakrystii i kruchcie bocznej – z tynkowaną podsufitką z desek, w kruchcie głównej belki podbite współcześnie dyktą z listwowaniem.

Wieżba dachowa. Wieżba drewniana, wieszarowa jednowieszakowa; na wieszakach podwieszony strop nawy i sklepienie prezbiterium; wieszaki związane z krokwiami dwiema parami kleszczy; cała konstrukcja wsparta w płaszczyźnie więźarów parami potężnych zastrzałów, opartych końcami na murach obwodowych kościoła i zmierzowana w kierunku kalenicowym.

Pokrycie dachowe. Dachy do lat 60-tych XX w. kryte łupkiem, obecnie pokrycie ceramiczne – z dachówki karpiówki, kładzionej podwójnie „w koronkę”; dach wieżowy pokryty blachą cynkową.

Posadzki i podłogi. Nawa i kruchty z posadzkami z wylewki cementowej, w wielu miejscach spękanymi, malowanymi farbą olejną; w prezbiterium posadzka z kwadratowych czerwonych płytek terakotowych; betonowa posadzka zakrystii zakryta współczesną wykładziną PCW; na emporze muzycznej podłoga drewniana deskowa malowana olejno; w wieży podłogi z surowych desek.

Schody. *Schody zewnętrzne.* Wejście główne i wejście prowadzące do zakrystii, każde poprzedzone dwoma betonowymi stopniami; schody zakrystii wyłożone współczesnymi płytkami ceramicznymi.

1. Miejscowość

JASTRZĘBIE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYŃCA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. opisu; spis fotografii;

Schody wewnętrzne. Na emporę muzyczną wiodą, umieszczone w pn.-wsch. narożniku nawy drewniane schody policzkowe, 2-biegowe łamane z podestem; bieg schodowy ograniczony jednostronną ażurową balustradą z prostych szczebli; stopnie z noskami. W wieży schody drewniane drabiniaste, w dolnej kondygnacji nowe, zaopatrzone w poręcz na słupkach.

Otwory. Otwory okienne ujednolicone w nawie i prezbiterium, rozmieszczone regularnie, rytmizują elewacje; kształt prostokątów zamkniętych łukami pełnymi. Wsch. przeszło emporowe wyróżnione mniejszymi oknami owalnymi, oświetlającymi przestrzeń empory muzycznej; od strony pd. uzupełniają je w dolnej kondygnacji zdwojone małe okienka w kształcie prostokątów, zapewniające skąpe oświetlenie części podemporowej. Podobny, pojedynczy otwór okienny przeprowa pd. ścianę kruchty bocznej. Strych kościoła oświetlony przez owalne okno w ścianie szczytowej prezbiterium. Na osi elewacji pd. zakrystii umieszczono okno bliżnie we wspólnym kwadratowym otworze; otwór zabezpiecza współczesna krata zewnętrzna. Wszystkie otwory okienne wypełnione współczesnymi stałymi oknami witrażowymi; witraże zabezpieczone od zewnątrz szkłem zbrojonym. Wieża z odmiennym systemem otworów okiennych: pierwszą i drugą kondygnację przeprowa pojedyncze osiowe otwory z pełnołukowymi zamknięciami i witrażowymi współczesnymi oknami stałymi, wyjątkiem jest zblendowany otwór 2-giej kond. elewacji pn. Trzecia kondygnacja przeprowa z wszystkich stron parami, nieco mniejszych prostokątnych otworów z zamknięciami w kształcie ostrołuków, przesłoniętymi poziomymi drewnianymi żaluzjami. Kształty zamknąć wszystkich otworów wieży akcentowane cegłą.

Otwory drzwiowe zewnętrzne. Główny otwór wejściowy usytuowany na osi fasady, w przyziemiu wieży; kształt prostokąta z ostrołukowym zamknięciem; drzwi powtarzają kształt otworu – 2-skrzydłowe, ramowo-płycinowe, od zewnątrz oszalowane pionowo deskami z listwowaniem, wzmocnione metalowymi listwami okuć zawiasowych. Obok, wejście kruchty bocznej, pd., w otworze z zamknięciem pełnołukowym; drzwi w takim samym kształcie, 2-skrzydłowe, ramowo-płycinowe, z zewnątrz, opierane listwami

w układzie ukośnym. Zewnętrzny, zach. otwór drzwiowy zakrystii, w kształcie prostokąta zamkniętego pełnołukowo, wypełniają takie same, jednoskrzydłowe drzwi ramowo-płycinowe.

Otwory drzwiowe wewnętrzne. Sklepione pozorną kolebką prezbiterium otwiera się do nawy, odpowiadającym przekrojowi sklepienia, pełnym łukiem tęczy. Przejście między kruchtą i nawą główną prostokątne, o proporcjach zbliżonych do kwadratu, ze śladami dawnego pełnołukowego zamknięcia; drzwi 2-skrzydłowe, zbite z desek na listwach, od strony kruchty opierane listwami w układzie ukośnym. Nawę z kruchtą boczną łączy otwór prostokątny z zamknięciem pełnołukowym, w którym 2-skrzydłowe drzwi zbite z desek na listwach. Drzwi do zakrystii w niewielkim prostokątnym otworze, jednoskrzydłowe, ramowo-płycinowe, w górnych płycinach przeszkłone, zdobione prostymi witrażkami kolorystycznymi; nad otworem prostokątna płycina heraldyczna z wyobrażeniem herbu kołatora v. Heydebrandt u.d. Lasa i datami 1792 – 1921. Dostęp na ambonę umożliwia przejście z zakrystii, które stanowi prostokątny, zamknięty odcinkowo otwór w pd. odcinku ściany tęczowej; w otworze jednoskrzydłowe drzwi ramowo-płycinowe. Wejście na wieżę na emporze muzycznej; prostokątny otwór z jednoskrzydłowymi drzwiami zbitymi z desek na zastrzał.

RZUT. Kościół nieorientowany, założony wzdłuż osi podłużnej wsch.–zach., z prostokątną 4-przęsłową nawą i, przylegającym do niej od zach., węższym, prostokątnym poprzecznym prezbiterium zamkniętym prosto. Oś środkową budowli akcentuje wsch. masywna kwadratowa wieża z ukośnymi przyporami narożnymi. Symetria układu zaburzona przybudówkami pd.: zach. prostokątną zakrystią, wbudowaną w narożnik nawy i prezbiterium, w własnym wejściem od strony wsch. oraz wsch. prostokątną kruchtą boczną, wypełniającą część narożnika między wieżą i nawą.

BRYŁA. Budowla wolnostojąca,

z czteroprzęsłową nawą łączy się z węższym i niższym prezbiterium zach., w ich narożnik pd. wbudowano jeszcze niższą, zakrystię. Wszystkie te elementy nakryte własnymi dachami siodłowymi; dach nawy lekko załamany na przypustnicach. W przeciwnym narożniku mała kruchta boczna, tej samej wysokości co zakrystia, którą nakrywają dwie

połączenie daszku czterospadowego. Nad całością dominuje od wsch. 3-kondygnacyjna osiowa wieża, zwieńczona strzelistym ostrosłupowym ortogonalnym hełmem z załamywanym gzymsem u nasady; w wierzchołku hełmu iglica z kulą i krzyżem; naroża wieży akcentowane ukośnymi 2-stopniowymi przyporami, sięgającymi drugiej kondygnacji.

Elewacja wsch. – fasada — 3-częściowa, na występującym cokole, zdominowana masywną osiową wieżą, ujętą w narożne uskokowe przypory ukośne; boczne części elewacji ślepe, pd. – przesłonięta częściowo boczną kruchtą z otworem drzwiowym o pełnołukowym zamknięciu; elewacja wieży z wyraźną artykulacją zróżnicowanymi gzymсами ceglany (gzyms podokienny 3-ciej kond. poprzedzony charakterystycznym fryzem z krzyżyków), przepruta dużymi otworami okiennymi z zamknięciami pełno- i ostrołukowymi; w przyziemiu osiowy otwór wejścia głównego, z ostrołukowym zamknięciem, nad którym wyrabiana w tynku banderola z napisem A·1904/21·D; zamknięcia wszystkich otworów wykonane ceglą; gzyms wieńczący załamany trójkątnie w części środkowej, wchodzi w połąkę dachową.

Elewacja pn. – na występującym cokole; czteroosiowej nawie towarzyszą po bokach nieco cofnięte: od wsch. – artykułowana ceglany zróżnicowanymi gzymсами, zamknięta narożną ukośną przyporą elewacja wieży, od zach. – ślepa elewacja prezbiterium; elewacja nawy artykułowana lizenami, przepruta ujednoliconymi otworami okiennymi z pełnołukowymi zamknięciami, tylko przeszło emporowe wyróżnione oknem owalnym; pełnołukowemu oknu przyziemia wieży odpowiada identyczna blenda 2-iej kondygnacji; ostatnia kondygnacja przepruta parą okien z zamknięciami ostrołukowymi.

Elewacja zach. – na występującym cokole; 2-osiowej elewacji prezbiterium towarzyszy od pd., nieco cofnięta ślepa elewacja zakrystii; ściana przepruta parą otworów okiennych z pełnołukowymi zamknięciami; oś środkowa akcentowana owalnym okienkiem strychowym.

Elewacja pd. – na występującym cokole; w kompozycji i artykulacji nawiązuje do elewacji przeciwległej (podziały lizenowe, ujednolicone otwory okienne w regularnym układzie, przeszło emporowe z mniejszym oknem owalnym); różnicę stanowi rozczłonkowanie elewacji mocno wyładowaną zakrystią zach. oraz boczną kruchtą wsch., wbudowaną w narożnik między nawą i wieżą; elewacja zakrystii jednoosiowa, zamknięta trójkątnym szczytem o uwidocznionej drewnianej konstrukcji ryglowej, z gładko i jasno tynkowanym wypełnieniem; przeszło wsch. 2-kond., pod oknem owalnym para małych okienek prostokątnych, podobne okienko przepruwa elewację kruchty bocznej; elewacja wieży podobna do pozostałych elewacji, wyjątkiem jest brak otworu okiennego w przyziemiu.

WNĘTRZE. Kościół jednonawowy, z węższym i niższym prezbiterium od zach. Nawa nakryta trapezowym w przekroju stropem, wspartym na przysściennych pilastrach z nałożonymi na nie kolumnami. We wsch. przeszło nawy głęboka drewniana empora organowa, wsparta na podporach bocznych i dwóch potężnych kolumnach środkowych, wspierających także konstrukcję stropu. Prezbiterium nakryte pozornym sklepieniem kolebkowym, węższe i niższe od nawy, o ścianach bocznych rozczłonkowanych ślepymi arkadami pełnołukowymi. W jednej z arkad pd. przejście do obszernej zakrystii, dostępnej także od zewnątrz przez wejście zach. Od wsch., na osi środkowej kościoła dobudowana wieża, w jej przyziemiu główna kruchta z osiowym otworem drzwiowym. Obok, w narożu pd. nawy i wieży mała kruchta boczna.

WYPOSAŻENIE. W kościele zachowane wyposażenie pochodzące z różnych epok – tryptyk gotycki z końca XV w. z figurami MB z Dzieciątkiem w towarzystwie św. Barbary i Wawrzyńca, na skrzydłach malowane postacie świętych (Apolonia, Małgorzata, Elżbieta, Jadwiga, Mikołaj i Szczepan) i sceny z życia Chrystusa (Ukrzyżowanie, Zwiastowanie), barokowe: ołtarz główny z obrazami św. Wawrzyńca i XIX-wieczną kopią MB z Dzieciątkiem Rafaela oraz figurami Ojców Kościoła, ambona z figurą Chrystusa Zmartwychwstałego na baldachimie (ok. poł. XIX w.), figura św. Jana Nepomucena i chrzcielnica, eklektyczne: ława kolatorska i konfesjonał z przeł. XIX i XX w.

INSTALACJE. Budynek wyposażony jest w instalację elektryczną i odgromową.

SPIS FOTOGRAFII

1. Widok kościoła od pn.-wsch.
2. Elewacja pn.
3. Fragment elewacji pn. od zach.
4. Elewacja zach. prezbiterium.
5. Zakrystia.
6. Widok kościoła od pd.-wsch.
7. Dolna część fasady.
8. Hełm wieży.
9. Wejście główne.
10. Daty przebudowy nad wejściem głównym.
11. Drzwi wejścia bocznego.
12. Drzwi zewnętrzne zakrystii.
13. Okna trzeciej kondygnacji wieży.
14. Akroterion na dachu kruchty bocznej.
15. Widok wnętrza ku prezbiterium.
16. Widok wnętrza ku emporze muzycznej.
17. Ściana boczna nawy.

1. Miejscowość

JASTRZĘBIE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYŃCA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

cd. spisu fotografii; mapa sytuacyjna; zdjęcia

18. Ściana boczna prezbiterium.
19. Pozorne sklepienie prezbiterium.
20. Strop nawy.
21. Strop kruchty.
22. Wejście do zakrystii.
23. Płycina heraldyczna nad wejściem do zakrystii.
24. Drzwi między nawą i główną kruchtą.
25. Drzwi między nawą i kruchtą boczną.
26. Schody na emporę muzyczną.
27. Strop i schody górnej kondygnacji wieży.
28. Wieżba dachowa.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

1. Miejscowość

JASTRZĘBIE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYŃCA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

1. Miejscowość

JASTRZĘBIE

2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYŃCA

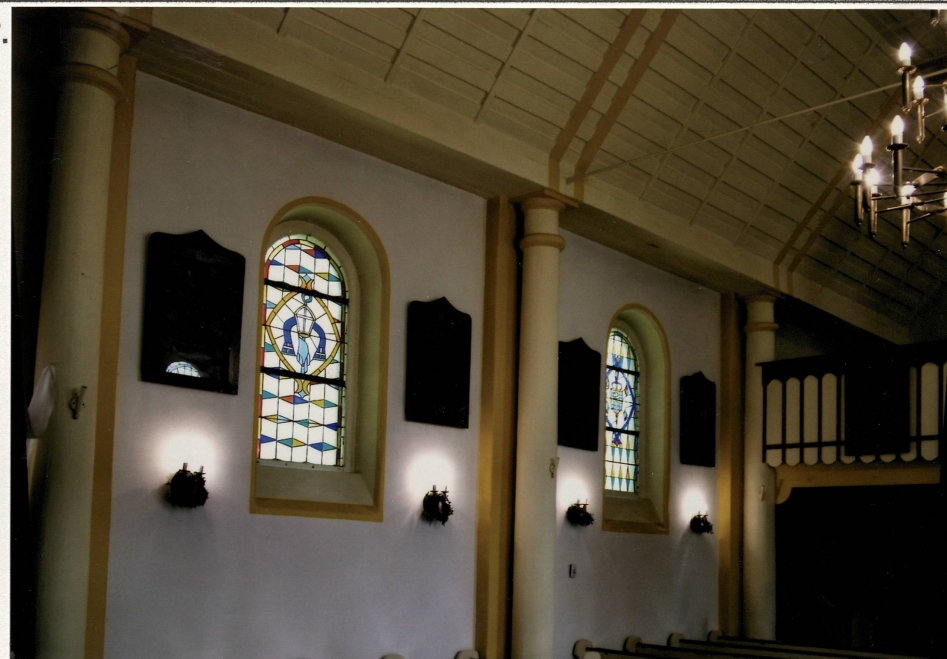
3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

1. Miejscowość

JASTRZĘBIE

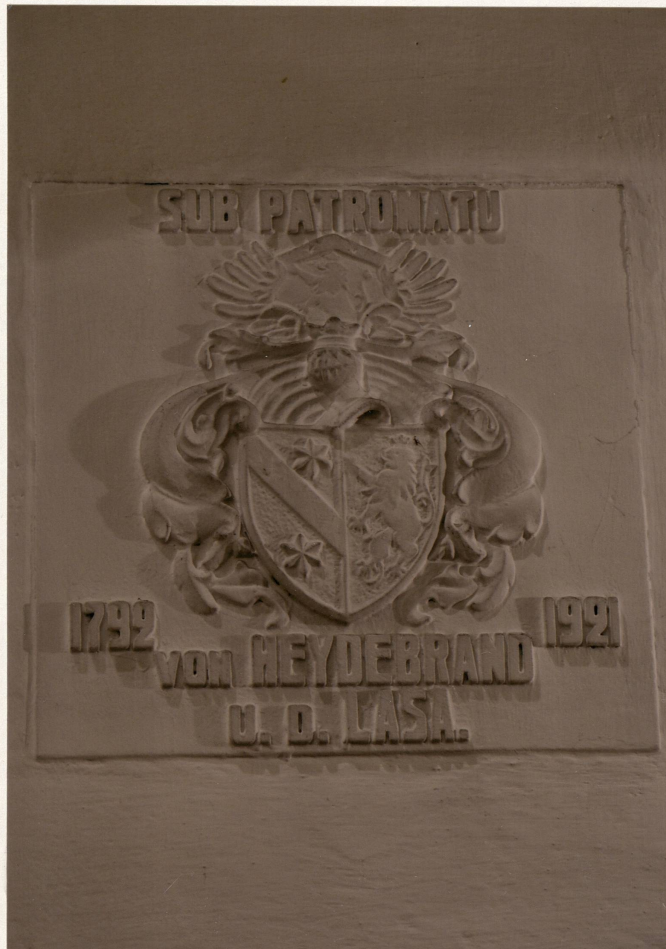
2. Obiekt (nazwa jak na karcie)

KOŚCIÓŁ FILIALNY pw. ŚW. WAWRZYŃCA

3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego)

zdjęcia

23.

24.

25.

26.

27.

28.

14. Kubatura	15. Powierzchnia użytkowa	16. Przeznaczenie pierwotne	17. Użytkowanie obecne
1 315 m ³	190 m ²	filialny kościół rzymskokatolicki	filialny kościół rzymskokatolicki
18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja		19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje)	
<p>⇒ przełom lat 60/70-tych XX w. — remont dachu; wymiana pokrycia dachowego z łupkowego na ceramiczne, dachówkowe;</p> <p>⇒ kon. I. 90-tych XX w. (?) — wymalowania zewnętrzne, drobne naprawy tynków zewnętrznych; wyłożenie płytkami schodów do zakrystii (?);</p> <p>⇒ ok. 2000 r — remont dachu wieżowego;</p> <p>⇒ 2002 r — wymalowania wewnętrzne kościoła; boazeria i strop kruchty (?);</p>		<p>Kościół w Jastrzębiu zachował oryginalną bryłę, rzut i dyspozycję wnętrza z czasów budowy w 1826 r. W trakcie przebudowy z pocz. XX w. wykorzystano fragmenty konstrukcji drewnianej budowli XIX-wiecznej, prawdopodobnie jej elementy zachowały się do dziś w konstrukcji ścian (szczyt zakrystii, oczepy) oraz konstrukcji stropów i sklepienia pozornego.</p> <p>Stan techniczny budowli średni; ślady zawilgoceń w dolnych partiach ścian, powodujących pękanie i odpryski tynków oraz łuszczenie się i odpadanie farby elewacyjnej; spękana betonowa posadzka nawy i kruchty głównej; zły stan schodów na emporę muzyczną, niektóre stopnie częściowo spróchniałe; zły stan drewnianych elementów wyposażenia kościelnego, które zaatakowane przez drewnojady;</p>	
		20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie	
		<p>⇒ osuszenie ścian;</p> <p>⇒ założenie drenażu;</p> <p>⇒ naprawa tynków zewnętrznych i wewnętrznych;</p> <p>⇒ wymalowania zewnętrzne wieży;</p> <p>⇒ naprawa schodów na emporę muzyczną;</p> <p>⇒ wymiana zniszczonych fragmentów posadzki;</p> <p>⇒ fachowa konserwacja wyposażenia kościelnego;</p>	

<p>21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)</p>	<p>24. Uwagi różne.</p> <p>25. Opracował</p> <p>tekst PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>plany i rysunki PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>zdjęcia PDZ ALMA Jacek Sawiński 12.05.2005</p> <p>miejsce przechowywania negatywów: archiwum autora</p> <p>Karta po wypełnieniu podlega ochronie na podstawie przepisu prawa autorskiego</p>
<p>22. Bibliografia</p> <p>T.GROEGER, Hist. Beiträge zur Gesch. des Ortes u. d. Kirche Nassiedel., Leobschütz 1885;</p> <p>H. LUTSCH, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz schlesien., Bd. II, Breslau 1889, S. 50;</p> <p>Bericht des Provinzial-Conservators der Kustdenkmäler der Provinz Schlesien., 1930-31, S. S. 507;</p> <p>K.DEGEN, BLEYL, WERBIK, FOCKE., Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Namslau., Breslau 1939, S.166-68;</p> <p>Katalog Zabytków Sztuki w Polsce., T.VII, Z:7, w-WA 1965, str.16;</p>	<p>26. Adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach (daty, imiona i nazwiska wypełniających)</p>
<p>23. Źródła ikonograficzne i fotografia (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Degen, Bleyl, Werbiak, Focke., — Abb. 284-287 (elementy wyposażenia: tryptyk, kociołek), Abb. 290 (plan majątku z zaznaczonym starym kościołem);▪ Katalog Zabytków Sztuki .., — fig. 76,101,103,104 (elementy wyposażenia)	<p>27. Załączniki</p> <ul style="list-style-type: none">* wkładka nr 1: cd. opisu; spis fotografii;* wkładka nr 2: cd. spisu fotografii; mapa orientacyjna; zdjęcia;* wkładka nr 3: zdjęcia;* wkładka nr 4: zdjęcia;* wkładka nr 5: zdjęcia;

J. Sawiński